

Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση

Τόμ. 1 (2011)

2ο Πανελλήνιο Συνέδριο: «Ένταξη και χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία»

Η συμβολή των ΤΠΕ στη διαμόρφωση του Ενεργού Πολίτη

Π. Τσολάκος, Μ. Δημοπούλου, Ε. Μπαμπίλα

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσολάκος Π., Δημοπούλου Μ., & Μπαμπίλα Ε. (2023). Η συμβολή των ΤΠΕ στη διαμόρφωση του Ενεργού Πολίτη. *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση*, 1, 0921–0927. ανακτήθηκε από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/article/view/4902>

Η συμβολή των ΤΠΕ στη διαμόρφωση του Ενεργού Πολίτη

Π. Τσολάκος¹, Μ. Δημοπούλου², Ε. Μπαμπίλα³

¹Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση anastmeli@yahoo.gr

^{2,3}Υπεύθυνες Περιβαλλοντικής Εκπ/σης Α΄ Δ/σης Π.Ε. mariadim@sch.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εισηγείται τον τρόπο και τα στάδια υλοποίησης ενός σχεδίου εργασίας με θέμα το νερό, με τη χρήση του συστήματος διαχείρισης μάθησης Moodle μέσω της πλατφόρμας ασύγχρονης τηλεκπαίδευσης του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου (ΠΣΔ). Η διδακτική προσέγγιση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με τη χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνίας (ΤΠΕ), όπως παρουσιάζεται από το Γραφείο Περ/κής Εκπ/σης της Α΄ Δ/σης Π.Ε. Αθηνών, στοχεύει στην ανάπτυξη των απαραίτητων δεξιοτήτων για τη διαμόρφωση του αυριανού ενεργού πολίτη.

Λέξεις κλειδιά: ΤΠΕ, Moodle, ενεργός πολίτης.

1. Εισαγωγή

Τα σύγχρονα προβλήματα, η εκούσια αποχή των νέων από τη διαμόρφωση του πολιτικού και κοινωνικού γίνεσθαι και η αποσύνθεση των κοινωνικών δομών (Περικλέους, 2005) προκάλεσαν τη συζήτηση για το μετασχηματιστικό ρόλο του Σχολείου. Τούτο σημαίνει ότι στόχος του Σχολείου είναι η μετατροπή των μαθητών σε αυριανούς ενεργούς πολίτες (Κωστούλα-Μακράκη, 2010). Συνεπώς το Σχολείο οφείλει να καλλιεργήσει τα χαρακτηριστικά του ενεργού πολίτη, ήτοι ενημέρωση-πληροφόρηση, κριτική σκέψη-ευαισθητοποίηση-υπευθυνότητα, ενεργός συμμετοχή-πρόληψη-δράση (Glover, 2004 όπως αναφέρεται από τους Ράπτη & Χατζηλεοντιάδου, 2008). Είναι, λοιπόν, απαραίτητη η ανάπτυξη των δεξιοτήτων των παιδιών να μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν και να ενεργοποιούν την κριτική και δημιουργική σκέψη τους. Τούτο σημαίνει ότι θα ασκούν έλεγχο και κριτική σε κάθε διάσταση του κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος, καθώς επίσης θα αξιολογούν και θα αξιοποιούν τις πληροφορίες που θα συλλέγουν. Για να συμβεί αυτό οι μαθητές/τριες συνθέτουν απόψεις και να δημιουργούν διάφορα κειμενικά είδη (Delors, 2002; Νικολάου, 2006) στο πλαίσιο του λειτουργικού και κριτικού (πολύ)γραμματισμού (Kress, 1994, 2000; Kress & Van Leeuwen, 2001; Beynham, 2002).

Οι ΤΠΕ και η συστηματική παιδαγωγική χρήση τους (Κουτσογιάννης, 2001) συμμετέχουν αποτελεσματικά στο νέο ρόλο του Σχολείου. Οι στόχοι της εκπαιδευτικής αξιοποίησης των ΤΠΕ, όπως μάλιστα τους διατυπώνει το Υπ.ΠΔΒΜΘ στην απόφασή του για το Πρόγραμμα Σπουδών των ΤΠΕ στα Ολοήμερα Δημοτικά Σχολεία του ΕΑΕΠ, κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση. Η απόφαση ορίζει ότι ο

υπολογιστής πρέπει να χρησιμοποιείται «ως εποπτικό μέσο, ως γνωστικό – διερευνητικό εργαλείο και ως εργαλείο επικοινωνίας και αναζήτησης πληροφοριών». Η χρήση του υπολογιστή στο πλαίσιο αυτό στοχεύει:

- στην ενεργοποίηση και την εμπλοκή των μαθητών στη διαδικασία απόκτησης γνώσεων και ικανοτήτων μεθοδολογικής χρήσης και αξιοποίησης των ΤΠΕ
- στην συνεργασία, στην επικοινωνία και στην κοινωνική αλληλεπίδραση
- στην ανάπτυξη πληροφοριακών δεξιοτήτων και στην καλλιέργεια δημιουργικής και κριτικής σκέψης
- στην παρώθηση για συζήτηση και προβληματισμό
- στη δημιουργική δράση
- στην καλλιέργεια ελεύθερης σκέψης και έκφρασης
- στο να μαθαίνουν τα παιδιά πώς να μαθαίνουν.

Σύμφωνα με την παραπάνω απόφαση και τη βιβλιογραφία, το Σχολείο πρέπει να αναπτύξει στα παιδιά τις παρακάτω δεξιότητες «στο πλαίσιο των εποικοδομιστικών και κοινωνιογνωστικών προσεγγίσεων για τη διδασκαλία και τη μάθηση» (Jonassen, 2000; Κόμης, 2004; Μικρόπουλος, 2006; Ράπτης & Ράπτη, 2001 όπως αναφέρονται από τον Τζιμογιάννη, 2007):

- ♦ της αναζήτησης στο Διαδίκτυο, της κριτικής ερμηνείας και αξιολόγησης των πληροφοριών (Επιτρόπου κ.α., 2010) τηρώντας αναστοχαστική στάση για την ασφάλειά τους
- ♦ της επιτυχούς χρήσης του Διαδικτύου 1^{ης} (Web 1.0: μηχανές αναζήτησης και ιστοσελίδες) και 2^{ης} γενιάς (Web 2.0: ιστολόγια, wikis, κοινωνική δικτύωση, συνεργατικά φύλλα, Google maps, κ.α.)
- ♦ της χρήσης «εργαλείων και λογισμικών επεξεργασίας βίντεο, εικόνας, παρουσιάσεων» (Επιτρόπου κ.α., 2010), κειμένων, υπολογιστικών φύλλων, ζωγραφικής, εννοιολογικής χαρτογράφησης
- ♦ της δημιουργίας πολυτροπικών κειμένων, που περιέχουν ποικίλα σημειωτικά συστήματα, όπως γλώσσας, εικόνων, ήχων, βίντεο κ.α. (Κουτσογιάννης, 2008)
- ♦ του διαλόγου, στην τάξη ή μέσω του Διαδικτύου, για την επίλυση προβλημάτων, τη λήψη αποφάσεων και δράσεων
- ♦ της επικοινωνίας όχι μόνο στην ασύγχρονη μορφή με τα ηλεκτρονικά μηνύματα (e-mail) αλλά και στη συγχρονική με τα δωμάτια συζήτησης (chat) κ.α.
- ♦ της ανάπτυξης ομαδικών συνθετικών εργασιών (projects) αξιοποιώντας όλα τα παραπάνω στοιχεία.

Ως εκ τούτου γίνεται σαφές πως διευκολύνεται η δημιουργία «κοινοτήτων πρακτικής (communities of practice)» από τους μαθητές/τριες μιας ή και περισσότερων τάξεων ενδοσχολικά ή/και διασχολικά. Οι «κοινοότητες πρακτικής» προσεγγίζουν ένα θέμα κοινού ενδιαφέροντος σε κλίμα εμπιστοσύνης, αλληλεπίδρασης, ενεργούς συμμετοχής και συνεργασίας (Wenger & Lave, 1991; Wenger, 1998; Wenger, 1999 όπως αναφέρεται από την Μπίνα, 2008). Είναι λοιπόν φανερό πως η παιδαγωγική αξιοποίηση των ΤΠΕ έχει στόχους και καλλιεργεί δεξιότητες που σχετίζονται άμεσα με το στόχο του Σχολείου να διαμορφώσει το μελλοντικό ενεργό πολίτη με τα

χαρακτηριστικά και τις δεξιότητες που αναφέρθηκαν στην αρχή της εργασίας. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση έχει κοινούς τόπους με τις ΤΠΕ στο Σχολείο. Συγκεκριμένα έχουν ως κοινό στόχο τον ενεργό πολίτη και την απόκτηση δεξιοτήτων όσο και γνώσεων. Πολλές φορές δε συναντώνται στην ανάπτυξη προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με διαχείριση πληροφοριών, επικοινωνία, δημιουργία, δημοσιοποίηση, ανάδραση και δράση.

2. Η εφαρμογή

Σύμφωνα με το παραπάνω πλαίσιο δημιουργήθηκε μια πλατφόρμα τηλεκπαίδευσης με τίτλο «Νερό ... κριτική προσέγγιση σε 4 βήματα». Απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές της Α΄Δ/νσης Π.Ε. Αθηνών, που εκπονούν πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην τάξη με θέμα το νερό. Πρόκειται για μια συνθετική εργασία (project) βασισμένη στη Συστημική του Παρατηρητή, μια μεθοδολογική προσέγγιση των προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, που αναπτύσσεται σε 4 φάσεις, με κεντρικό παιδαγωγικό στόχο τον ενεργό πολίτη (Σχίζα, 2008), η οποία εφαρμόστηκε επιτυχώς στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Δημοπούλου κ.α, 2008). Χρησιμοποιήθηκε το σύστημα διαχείρισης μάθησης Moodle μέσω της πλατφόρμας ασύγχρονης τηλεκπαίδευσης του ΠΣΔ (<http://e-learning.sch.gr/course/view.php?id=302>). Οι εκπαιδευτικοί με τους μαθητές τους :

Α) Πλοηγούνται στις ενότητες της πλατφόρμας και εκτελούν τις εργασίες:

1. **Εμείς και το νερό:** Οι μαθητές
 - με τη βοήθεια της εφαρμογής DIA (ΕΛ/ΛΑΚ) δημιουργούν έναν εννοιολογικό χάρτη με λέξεις και εικόνες που αναζητούν και εισάγουν μέσω μιας μηχανής αναζήτησης από το Διαδίκτυο
 - εισάγουν εικόνες και γράφουν λεζάντες με τις σκέψεις τους για το νερό στην εφαρμογή δημιουργίας παρουσιάσεων (PowerPoint)
 - επιλέγουν και εισάγουν στο PowerPoint, από αναρτημένα αρχεία της πλατφόρμας, μια κάτοψη ενός σπιτιού και εικόνες που δείχνουν τη χρήση του νερού στο σπίτι και τις συνδέουν με τον κατάλληλο χώρο.
2. **Το νερό στην πόλη:** Οι μαθητές
 - περιηγούνται στην πόλη τους με τον/την εκπ/κό, παίρνουν φωτογραφίες με θέμα τη χρήση του νερού στην πόλη και συνεντεύξεις από κατοίκους
 - δημιουργούν ένα αναμνηστικό κολάζ με τις φωτογραφίες στην εφαρμογή Microsoft Research Autocollage
 - δημιουργούν βίντεο με τις φωτογραφίες και τις ηχητικές συνεντεύξεις στην εφαρμογή επεξεργασίας βίντεο windows movie maker
 - παριστάνουν την πόλη τους με τα δομικά της στοιχεία και τις λειτουργίες της που σχετίζονται με το νερό. Χρησιμοποιούν την εφαρμογή ζωγραφικής με πινέλα και σφραγίδες TuxPaint (ΕΛ/ΛΑΚ) Εναλλακτικά δουλεύουν στο PowerPoint όπου εισάγουν το χάρτη της πόλης τους από μια εφαρμογή χαρτογράφησης (Google Earth κ.α.),

καθώς επίσης τις παραπάνω φωτογραφίες σε σύνδεση με την αντίστοιχη περιοχή του χάρτη και τις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων

- επισκέπτονται τον ιστότοπο της ΕΥΔΑΠ. Μέσω του εκπαιδευτικού υλικού «παρέα με τον Σταγονούλη» ενημερώνονται για το ταξίδι του νερού ως την Αθήνα. Συζητούν με κριτικό βλέμμα για το κόστος, την υποδομή και τις συνέπειες από τη μεταφορά του νερού
- διαβάζουν αναρτήσεις διαφόρων ιστολογίων και ιστοσελίδων με αντικρουόμενες θέσεις για το παραπάνω ζήτημα
- σχολιάζουν συγκεκριμένες εικόνες (σπίτι με πισίνα, διαρροή νερού στο δρόμο και ξενοδοχείο με πολιτική διαχείρισης του νερού)

3. **Ποιοι αποφασίζουν για το νερό;:** Οι μαθητές

- πλοηγούνται στις ιστοσελίδες των θεσμικών φορέων, εθνικών και υπερεθνικών (ΕΥΔΑΠ, Υπ. Περ/ντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής κ.α.), που αποφασίζουν για το νερό, καθώς επίσης και σε εκείνες των Μ.Κ.Ο. των οποίων το αντικείμενο δράσης τους είναι το νερό. Ελέγχουν και κρίνουν τις ιστοσελίδες τους και την πολιτική τους
- δημιουργούν ερωτηματολόγια στα συνεργατικά έγγραφα του Google προς ορισμένους θεσμικούς φορείς και
- τους τα αποστέλλουν με ηλεκτρονικά μηνύματα (e-mail)
- παίζουν με κουίζ, αντιστοιχίσεις, παιχνίδι μνήμης κ.α.
- συμπληρώνουν το σκαρίφημα της πόλης τους με τους φορείς
- αναγνωρίζουν τις χώρες όπου βρίσκονται οι έδρες των υπερεθνικών Οργανισμών με τη βοήθεια του παγκόσμιου χάρτη (http://geogr.eduportal.gr/maps/world_map/World_map.htm)
- πλοηγούνται σε ιστοσελίδες οργανισμών (ΟΗΕ κ.α.), οικολογικών ιστοσελίδων και ΜΚΟ, αναζητούν τη στάση τους στο θέμα "Νερό ... δικαίωμα ή ανάγκη", ελέγχουν την ασφάλεια των πληροφοριών, παρακολουθούν διαδικτυακά ένα βίντεο («Πωλείται ζωή», ΕΡΤ/Εξάντας/Γ. Αυγερόπουλος), κρίνουν τη στάση και τους στόχους των φορέων και προσδιορίζουν ποιανών τα συμφέροντα φροντίζουν στην πραγματικότητα
- δημιουργούν αφίσα στο PowerPoint σχετική με τη άποψή τους πάνω στο θέμα και την αναρτούν στο ιστολόγιο ή/και στο wiki.

4. **Κριτική – Αυτοκριτική – Έχουν όλοι αρκετό και καθαρό νερό;:** Οι μαθητές

- κρίνουν και κάνουν προτάσεις για την τιμολογιακή πολιτική της ΕΥΔΑΠ ως προς τον κοινωνικό της χαρακτήρα και τη συμβολή της στην εξοικονόμηση νερού
- παρακολουθούν συγκεκριμένα βίντεο (youtube κ.α.) με θέμα τη σπατάλη και την εξοικονόμηση νερού
- καταγράφουν σε πίνακα του επεξεργαστή κειμένου τις προσωπικές και οικογενειακές τους συνήθειες στο θέμα αυτό

- καταγράφουν σε υπολογιστικό φύλλο τον οικογενειακό τους λογαριασμό της ΕΥΔΑΠ
- προβληματίζονται πάνω στο ζήτημα της πρόσβασης σε αρκετό και καθαρό νερό παγκοσμίως με αφορμή κείμενα, εικόνες, πίνακες, ιστοσελίδες και τον παγκόσμιο χάρτη.

Μετά την ολοκλήρωση των 4 φάσεων ακολουθούν **προτάσεις για Δράση**: Οι μαθητές/τριες των τάξεων και οι εκπαιδευτικοί, που συμμετέχουν στην πλατφόρμα

- αποφασίζουν μέσω του Δωματίου Συζήτησης (chat) για τις μορφές δράσης που θα αναλάβουν. Για την πραγματοποίηση των δράσεων αυτών θα χρησιμοποιήσουν εργαλεία των ΤΠΕ (δημιουργία παρουσίασης μέσω των συνεργατικών εγγράφων του Google, βίντεο, ηλεκτρονική υπογραφή υποστήριξης σε καμπάνιες π.χ. <http://asopossos.wordpress.com>)
- αναρτούν στο ιστολόγιο ή (και) στο wiki τα αρχεία που θα προκύψουν σε αυτή την φάση. Κάνουν το ίδιο και για οποιοδήποτε άλλο αρχείο παραχθεί κατά την εξέλιξη του προγράμματος Π.Ε.

Ως τελευταία δραστηριότητα στις ενότητες 2,3 και 4 δημιουργούν πολυτροπικά κείμενα στο ιστολόγιο (<http://blogs.sch.gr/ptsolak>) ή συνεργατικά στο wiki (<http://nero2010.wikispaces.com>).

Β) Χρησιμοποιούν τα εργαλεία ασύγχρονης και συγχρονικής επικοινωνίας του Moodle: την Ομάδα Συζήτησης (φόρουμ), τα ηλεκτρονικά μηνύματα, το Δωμάτιο Συζήτησης (chat) με θέματα την Κοινή Δράση Ενημέρωσης, τον Απολογισμό του προγράμματος και την αξιολόγηση της πλατφόρμας.

3. Συμπεράσματα

Η εισαγωγή των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική πράξη με την κατάλληλη παιδαγωγική αξιοποίησή τους έχει σημαντική συμβολή στη διαμόρφωση του ενεργού πολίτη. Τούτο αποτελεί ένα ασφαλές συμπέρασμα, όχι μόνο επειδή τα εργαλεία και οι εφαρμογές των ΤΠΕ είναι πολύ ελκυστικά για τα παιδιά, αλλά κυρίως μας διευκολύνουν στην ανάπτυξη όλων των απαραίτητων δεξιοτήτων λειτουργικού και κριτικού (πολύ)γραμματισμού που χαρακτηρίζουν τον ενεργό πολίτη. Η προτεινόμενη διδακτική προσέγγιση και το εκπαιδευτικό υλικό της πλατφόρμας του Γραφείου Π.Ε. της Α΄ Δ/σης Π.Ε. Αθηνών για τα Δημοτικά Σχολεία της Δ/σης μας επιδιώκει να καλλιεργήσει αυτές ακριβώς τις δεξιότητες.

Βιβλιογραφία

- Beynham, M. (2002). Πρακτικές γραμματισμού. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Delors, J. (2002). Εκπαίδευση. Ο θησαυρός που κρύβει μέσα της, Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21^ο αι. Αθήνα: Εκδόσεις: Gutenberg.
- Δημοπούλου, Μ., Μπαμπίλα, Ε. & Σχίτζα, Κ. (2008). Η Συστημική του Παρατηρητή

- στην Πρωτοβάθμια Εκπ/ση στα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπ/σης. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο 4ο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ για την περιβαλλοντική εκπ/ση, 12-14/12/2008. Ανακτήθηκε 10/9/2010, από τη διεύθυνση <http://www.peekpe.gr/Syn4.htm>
- Επιτρόπου, Μ., Παγκουρέλια, Ε. & Παδοπούλου, Μ. (2010). Άρθρο που παρουσιάστηκε στο 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο με Διεθνή Συμμετοχή με θέμα «Οι ΤΠΕ στην εκπαίδευση» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, 23-26/9/2010. Ανακτήθηκε 25/11/2010, από τη διεύθυνση <http://korinthos.uop.gr/~hcicte10/proceedings/109.pdf>
- Glover, T. (2004). The “Community” Center and the social construction of Citizenship. *Leisure Sciences* 26, p. 63-83. Taylor and Francis.
- Jonassen, D.H. (2000). *Computers as mind tools for schools: engaging critical thinking*. NJ: Prentice-Hall.
- Κόμης, Β. (2004). Εισαγωγή στις εκπαιδευτικές εφαρμογές των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών. Αθήνα: Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2001). Πληροφορική – επικοινωνιακή τεχνολογία και γλωσσική αγωγή, *Γλωσσικός Υπολογιστής*, τχ. 1, Θεσσαλονίκη, σελ. 125-130.
- Κουτσογιάννης, Δ. (2008). Θεωρητικό πλαίσιο της γλωσσικής διδασκαλίας και αξιοποίηση των ΤΠΕ, σελ. 53-80 από την ενότητα II «Διδακτική των φιλολογικών μαθημάτων και ΤΠΕ» του Επιμορφωτικού υλικού για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης, τχ.3: κλάδος ΠΕ02. Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΙΤΥ-Τομέας Επιμόρφωσης και Κατάρτισης (ΤΕΚ).
- Kress, G. (1994). *Learning to write*. London, New York: Routledge.
- Kress, G. (2000). Σχεδιασμός του γλωσσικού προγράμματος σπουδών με βάση το μέλλον. *Γλωσσικός Υπολογιστής*, Θεσσαλονίκη, τ.2, (σελ. 111-124).
- Kress, G. & Van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse. The modes and meaning of contemporary communication*. New York: Oxford University Press.
- Κωστούλα-Μακράκη, Ν. (2010). Ένα πλαίσιο θεώρησης διδακτικών πρακτικών και αντιλήψεων για το αειφόρο/βιώσιμο σχολείο. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο 4ο Πανελλήνιο Συμπόσιο για το αειφόρο σχολείο της ΕΕΠΠ, 22-24/1/2010. Ανακτήθηκε 10/9/2010, από τη διεύθυνση <http://www.aeiforosxoleio.gr/sources>.
- Μικρόπουλος, Τ.Α. (2006). Ο υπολογιστής ως γνωστικό εργαλείο. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Μπίνα, Ε. (2008). ΤΠΕ και εκπαίδευση στο γραμματισμό: η περίπτωση του e-Twinning. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, ΑΠΘ, 2008. Ανακτήθηκε 16/9/2010, από τη διεύθυνση <http://invenio.lib.auth.gr/search?f=author&p=%CE%9C%CF%80%CE%AF%CE%BD%CE%B1%2C%20%CE%95%CF%85%CE%B4%CE%BF%CE%BA%CE>

- %AF%CE%B1%20%CE%95%CF%85%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%AD
%CE%BB%CE%BF%CF%85&ln=e1
- Νικολάου, Σ.Μ. (2006). Από την ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη στη Δημοκρατική Πολιτεία- Ο ρόλος της Εκπαίδευσης. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο 3ο Συνέδριο με θέμα «Κριτική, Δημιουργική, Διαλεκτική Σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη» της ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ., 13-14/5/2006. Ανακτήθηκε 15/9/2010, από τη διεύθυνση http://www.elliepek.gr/gr_html/gr_proceedings/3rd_conference.html
- Περικλέους, Ε. (2005). Ενεργός πολιτότητα: Η πρόκληση της εποχής μας και ο ρόλος της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο 2ο Περιβαλλοντικό Συνέδριο Μακεδονίας με θέμα το περιβάλλον της Ένωσης Ελλήνων Χημικών-Περιφερειακού Τμήματος Κεντρικής & Δυτικής Μακεδονίας, 8-12/10/2005. Ανακτήθηκε 23/9/2010, από τη διεύθυνση http://dipe.pie.sch.gr/ypperpi/genika/genika_eaa_keimena.htm
- Ράπτης, Α. & Ράπτη, Α. (2001). Μάθηση και διδασκαλία στην εποχή της πληροφορίας. Ολική προσέγγιση, τ.1. Αθήνα: Έκδοση συγγραφέων.
- Ράπτης, Β. & Χατζηλεοντιάδου Σ. (2008). Ενεργός πολίτης και εκπαιδευτικά προγράμματα περιβαλλοντικών ΜΚΟ. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο 4ο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ για την περιβαλλοντική εκπ/ση, 12-14/12/2008. Ανακτήθηκε 10/9/2010, από τη διεύθυνση <http://www.peekpe.gr/Syn4.htm>
- Σχίζα, Κ. (2008). Συστημική Σκέψη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ένα Διδακτικό Μοντέλο που οικοδομεί την κριτική σκέψη και τη σχέση με τον «άλλον». Αθήνα: Εκδόσεις Χρ. Δαρδανός.
- Τζιμογιάννης, Α. (2007). Το παιδαγωγικό πλαίσιο αξιοποίησης των ΤΠΕ ως εργαλείο κριτικής και δημιουργικής σκέψης. Στο Β. Κουλαΐδης (επιμ.), Σύγχρονες Διδακτικές Προσεγγίσεις για την Ανάπτυξη Κριτικής – Δημιουργικής Σκέψης (σελ. 309-330). Αθήνα: ΟΕΠΕΚ.
- Υπ.ΠΔΒΜΘ, Απόφαση Φ.12/879/88413/Γ1/20-7-2010 με θέμα «Διδασκαλία – πρόγραμμα σπουδών των νέων διδακτικών αντικειμένων που θα εισαχθούν στα ολόήμερα δημοτικά σχολεία που θα λειτουργήσουν με Ενιαίο Αναμορφωμένο Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα (ΕΑΕΠ) – επανεξέταση & επικαιροποίηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και οδηγιών για τα διδακτικά αντικείμενα του ολόημερου προγράμματος».
- Wenger, E. & Lave, J. (1991). *Situated Learning. Legitimate peripheral participation.*, Cambridge: University of Cambridge Press.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice. Learning as a social system.* Systems Thinker. Accessed December 30, 2002, <http://www.co-i-1.com/coil/knowledge-garden/cop/lss.shtml>.
- Wenger, E. (1999). *Communities of Practice. Learning, meaning and identity.* Cambridge: Cambridge University Press.